

UOT 94

ÇİNİN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ UYĞUR MƏSƏLƏSİ

t.ü.f.d. Ülkər Abdullayeva,

AMEA Ziya Bünyadov

ad. Şərqsünəşliq İnstitutunun böyük elmi işçisi

aliyevaulker82@hotmail.com

XÜLASƏ

Məqalə Uyğur məsələsinin Çinin daxili və xarici siyasətinə təsirinin tədqiqinə həsr olunub. Tədqiqat işində İslamın Çinə gəlişi və yayılması tarixi, tarixən müsəlmanlara münasibət, ÇXR-in din siyasəti, müsəlman etnik qrupların vəziyyəti, xüsusilə, uyğurlarla bağlı problemin səbəbləri və bu məsələnin Çinin xarici siyasətində əksi kimi məsələlər araşdırılmışdır. Qeyd olunan problemlərin araşdırılması zamanı hadisələrin xronoloji ardıcılığı nəzərə alınmışdır. Məqalədə Uyğur məsələsinin dil, iqtisadi, sosial, dini və siyasi səbəbləri nəzərdən keçirilərək, problemin gərginləşdirilməsində xarici qüvvələrin rolu və Çin Hökumətinin güclü xarici rəqibləri ilə münasibətlərinin tənzimlənməsi və beynəlxalq nüfuzunun təmin edilməsində bu problemdən istifadə etməsi araşdırılmışdır. Qərbin terrorizmlə mübarizə ideyasının Çinin xarici siyasətində əksi, Uyğur hərəkatında xüsusi rolu olan Şərqi Türküstan İslamçı Hərəkatı və Dünya Uyğur Konqresi kimi uyğur təşkilatlarına ABŞ-in ziddiyyətli yanaşmalarının səbəbi təhlil edilmişdir. Tədqiqat işində bəhs olunan məsələlərlə bağlı beynəlxalq münasibətlər üzrə ekspertlər və tədqiqatçıların müxtəlif fikir və yanaşmaları nəzərdən keçirilmiş, müqayisəli təhlillər aparılaraq, gəlinmiş nəticələr ümumiləşdirilmişdir.

***Açar sözlər:** uyğurlar, ÇXR-nin din siyasəti, Çinin xarici siyasəti, Çində müsəlman etnik qruplar*

Giriş

Çində İslama sitayiş edən ən böyük etnik qrup uyğurlardır. ÇXR və müsəlman sivilizasiyaları uzun müddətdir ki, aralarında problem olmadan dinc yanaşı yaşayırlar. Bu ölkə tarixən İslam aləmi ilə normal münasibətlərə malik olmuşdur. Uzun əsrlərdir ki (təxminən, 1300 il), Çində müsəlman icması mövcuddur. ÇXR-in İslam icması dünyanın ən böyük dini toplumlarından biridir. Qeyd edək ki, bu ölkədə müsəlman əhalinin sayı ilə bağlı müxtəlif mənbələrdə fərqli rəqəmlər göstərilir. Rəsmi Çin statistikasına görə ölkədə müsəlmanların sayının 20 milyona yaxın olduğunu göstərsə də, bu ölkədə hazırda 50 milyona yaxın müsəlmanın yaşadığı hesablanmışdır (Непомнящая 2011, 367).

Müsəlman dünyası ilə tarixən dinc münasibətlərin mövcudluğuna baxmayaraq, ÇXR-dədin amili etnik səciyyəli bəzi problemlər yaradır. Şərqi Türküstan məsələsi dini və etnik problemə çevrilərək, son 20 ildə iqtisadi və siyasi gücü durmadan artan Çin üçün qlobal problem yaratmışdır. ÇXR Hökuməti ölkədə zaman-zaman meydana gələn etnik konfliktləri xarici qüvvələrin təsiri ilə əlaqələndirir (İlyasov 2013). Problemin mahiyyətini və səbəblərini anlamaq üçün məsələnin yaranma və problemə çevrilmə tarixinə nəzər salmaq lazımdır.

Çində İslam

Tarixi qeydlərə görə, İslam bu ölkəyə, təqribən, VII əsrdə – Tan sülaləsinin hakimiyyəti dönməndə daxil olmuşdur. Çində İslamın yayılması ərəb və fars tacirlərinin bura gəlişi ilə bağlıdır. Orta əsr Çininin islam qaynaqları, həm də ticarət mərkəzləri hesab olunurdu. Şimal-Qərbi Çində belə bölgələr Suçjou, Yanan, cənubda – Quançjou, Tsyuançjou və Xançjou idi. Sian və ətrafında da xeyli müsəlman əhali yaşayırdı. Müsəlmanlar Çinə təkcə ərəb ölkələrindən deyil, həmçinin Hindistandan da gəlmişdilər (Малявин 2000, 290).

İslamın Çində sürətlə yayılmasının səbəbi onun əsas prinsiplərinin konfusizmin normaları ilə ziddiyyət təşkil etməməsi, bəzi hallarda isə hətta üst-üstə düşməsi idi; məsələn: müsəlman icması ailəyə dəyər verirdi və bu, konfusizmdəki ailə kultuna tam uyğun idi. Uşaqların sayının çoxalması, davranışda ciddi ədəb-əxlaq qaydalarına riayət edilməsi kimi xüsusiyyətlər hər iki dində oxşar idi. Müsəlmanlar dövlət konfusizmi əleyhinə çıxmırdılar.

İslamın Çində möhkəmlənə bilməsinin əsas səbəblərindən biri, sözügedən dinin bu ölkənin mənafeyinə uyğun gəlməsi idi; müsəlmanlar Çinə sərfəli idilər. İslam təkcə yeni dini dəyərlərlə deyil (Çin, hakimiyyət üçün təhlükə törətmədiyi halda, yeni dini təlimlərə tolerant yanaşır), həm də yeni ticarət əlaqələri ilə təmsil olunurdu. Müsəlman tacirləri iqtisadi maraqlar xatirinə yerli hakimlər və yüksəkrütbəli məmurlar öz saraylarında hörmətlə qarşılayırdılar.

Həmin dövrlərdə müsəlman məskəninin mərkəzi yerli və ya mərkəzi hakimiyyətin icazəsi ilə salınmış məscid olurdu. Çində ilk məscidin tikilməsi tanınmış vaiz Səəd Lebid Əlhabsinin adı ilə bağlıdır (Непомнящая 2011, 367, 368).

Hazırda Çində 30 mindən artıq məscid fəaliyyət göstərir. ÇXR-in bir sıra rayonlarında (Şm.Q və Ninsya-Xuey Muxtar rayonunda) İslam hakim dini ənənə sayılır. Müsəlman etnik qruplar, əsasən, sərhədboyu Yunnan, Tibet, Sintszyan, Qansu və Xenan əyalətlərində məskunlaşmışlar. Əlli altı milli etnik azlıqarasında 10-a qədəri müsəlman qrupu kimi təsnif edilir.

Məlumdur ki, ayrı-ayrı vaxtlarda din əleyhinə kommunistlər tərəfindən təqiblər bu dini inancın ümumi olaraq, bir qədər zəifləməsinə gətirmişdir (Печерица 2016, 65).

“Çin müsəlmanları” adı altında bu ölkə əhalisinin iki qrupu nəzərdə tutulur; birinci qrupa daxil olan müsəlmanlar içərisində ÇXR ərazisində yaşayan və islama sitayiş edən türklər xüsusi yer tutur. Hazırda Çində yaşayan müsəlman türklər –

uyğurlar – 10-12 milyon nəfər; qazaxlar – 2 milyon; qırğızlar – 300-400 min; özbəklər – 15-20 min; tatarlar – 10-12 min nəfər təşkil edir.

Bundan başqa, ölkədə ismaili müsəlmanlar – irandillilər və Pamir xalqları – sarıkol, eynu, paхpu, vaxan, həmçinin tacıqlar – 40-50 min nəfər, monqoldilli xalqlar olan dunsyanlar – 260 min nəfər və baolanlar – 12 min nəfər yaşayır (Непомнящая 2011, 367). Ən böyük müsəlman etnik qrup olan uyğurlardan sonra, sayına görə ikinci yerdə qazaxlar durur. Onların, təqribən, 2 milyon nəfəri uyğurların ərazisi olan Sintszyanda yaşayır (Печерица 2016, 65).

“Çin müsəlmanları” dedikdə, xuey və ya xueytszu adlı etnik qrup nəzərdə tutulur. Xueylər mənşəcə köklü çinlilər olan xanlardır (və ya xantszu). Onların digər xanlardan fərqi dini inanclarındadır; yəni onlar İslama sitayiş edən yeni bir xalq – xueyləri formalaşdırmışlar (Непомнящая 2011, 367). Sayı 12 milyon olan və bütün Çinə yayılmış müsəlman xueylərə, demək olar ki, ölkənin hər bir şəhər və qəsəbəsində rast gəlmək mümkündür (Печерица 2016, 65).

Çinin müsəlman əhalisi arasında xüsusi yer tutan uyğurların İslama keçməsi X əsrə aiddir. Satuk Buğra xanın İslamı qəbul etməsinədək uyğurlar şamanizm, buddizm, manixeyçilik kimi dinlərə sitayiş etmişlər. Satuk Buğra xan hakimiyyət çevrilişi edib Qaraxani taxtını ələ keçirdikdən sonra, onun uyğurlar və Yeddi su karluqları ilə apardığı müharibələr nəticəsində bu ərazilərdə İslam kök salmağa başlamışdır. Bu dinin diplomatik yolla təbliğində ərəb xəlifələrinin rolu olub; məsələn: ilk Abbasi xəlifəsi Uyğur dövlətinin paytaxtı Qarabalasaquna nümayəndəsini göndərüb, Uyğur hökmdarı Bayarçuru İslamı qəbul etməyə çağırmışdır (Сатык Боррахан 2017).

Çinin Şərqi Türküstanı öz torpaqlarına qatmasından sonra, buranın yerli əhalisi olan uyğur türkləri çoxsaylı etnik qruplarından birinə çevrildilər.

Çin Xalq Respublikasının din siyasəti və uyğurlar

Müsəlmanlar Çində əhalinin siyasi cəhətdən ən aktiv qruplarındanıdır. Ümumiyyətlə, Çin tarixində onlarca üsyan və xalq çıxışı müsəlman liderlərin adı ilə bağlı olub və indi də Sintszyanda ayrılma və müstəqil müsəlman dövləti yaratma çağırışları səslənir.

Şimal-Şərqi Çinin bəzi rayonlarında 100 illərdir müsəlmanlar (xueytszu) və çinlilər (xanlar) arasında etnik konflikt davam edir. Halbuki, bu iki qrup genetik cəhətdən eyni etnosu təşkil edir (Непомнящая 2011, 367).

Çin Xalq Respublikası yaranandan bəri bu dövlətin müsəlmanlara, ümumiyyətlə, dinə münasibətində dövlərə görə fərqlər mövcud olmuş, kommunist dövlətinin din siyasətində sərtlik və mülayimlik mərhələləri bir-birini əvəz etmişdir.

Bir qədər fərqli tərzdə xarakterizə etsək, Çində dövlət və din münasibətləri heç də həmişə sabit olmamışdır ki, bu münasibət İslama da aiddir. Kəskin sinfi mübarizə, inqilabi hadisələr və müharibə şəraitində Çin Kommunist Partiyası bütövlükdə müsəlmanlara və onların etiqad azadlığına hörmət siyasəti yürütməyə çalışırdı; məsələn: II Dünya müharibəsi illərində Şanqannina rayonu hakimiyyəti Çin Xalq

Azadlıq Ordusuna (ÇXAO) müsəlmanları müdafiə etmək və onlara ehtiram göstərməyi tövsiyə etmiş, rayonda 5 məscid tikintisinə köməklik göstərmişdi. Mao Tszedun Yananda məscid tikintisi haqqında göstəriş imzalamışdı.

Çinin bu bölgələrinə səfər etmiş amerikalı jurnalist Edqar Snou yazırdı ki, “Çin Kommunist Partiyası və Çin Xalq Azadlığı Ordusunun rəhbərliyi müsəlman adətlərinə ehtiramla yanaşır” (Печерица 2016, 65).

XX əsrin 1950-ci illərinin II yarısında “üç qırmızı bayraq” və xüsusilə “mədəni inqilab” illərində ÇXR-də dinin, o cümlədən müsəlmanların təqibinə başlanıldı. 1970-ci illərin başlanğıcınadək dindarların Xunveybinlər tərəfindən təqibi davam etdirildi; lakin buna baxmayaraq, İslam ənənələrini aradan qaldırmaq mümkün olmadı. 1978-ci ildən sonra isə Çin Kommunist Partiyası dinə münasibətdə yanlış kursuna düzəliş etdi və etiqad azadlığı siyasəti yürütməyə başladı (Печерица 2016, 66).

XX əsrin 1980-1990-cı illərində “mədəni inqilab” zamanında dağıdılmış məscidlərin, aktiv dini həyatın bərpası istiqamətində işlər görüldü.

Bu dövrdə Den Syaopin hakimiyyətə gəldikdən sonra, Çin cəmiyyətinə öz yeni sosializm konsepsiyasını təklif etdi. Çinin 1982-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyasının 36-cı maddəsində qeyd olunurdu ki, ÇXR-in vətəndaşları etiqad azadlığına malikdir. Sintszyan Uyğur Muxtar Rayonunun Kaşqar dairəsində 93 məscid tikildi, 1985-ci ildə isə bütün Xinyan əyalətində məscidlərin sayı 17700-ə çatdı, müsəlman əhalinin sayı isə 55% artdı (Мухаметзянов, Миннебаева 2016, 1751).

Uyğur problemi müasir dövrdə

Sintszyandakı dini problemlər, eyni zamanda, etnodil məsələləri ilə bilavasitə bağlıdır. Ümumdünya Uyğur Konqresinin sədr müavini, Qazaxıstan uyğurlarının lideri Kaharman Kojamberdiyev uyğurların narazılığına səbəb olan bir neçə problemi qeyd edir ki, bunlardan biri dil məsələsidir. Əvvəllər hər bir etnik qrup ibtidai təhsili öz ana dilində alırdı. Çin dilinin tədrisi isə ibtidai məktəbin son ilində – 5-6-cı siniflərdən başlanırdı; uyğur dili isə ali təhsil sistemində tətbiq olunmurdu. 2005-ci ildə qəbul edilmiş qanuna görə, Çin dili ilk sinifdən, uyğur dili isə 6-cı sinifdən tədris olunur. Bir sözlə, uyğur millətçilərini dillərini itirməklə yanaşı, uyğur millətinin də yox olacağı təhlükəsi narahat edir (Рыскожа, Кожамбердиев, 2009).

Bundan başqa, uyğur ailələrinin imkansızlığı səbəbindən, uyğur uşaqlarının pullu məktəblərə çevrilmiş icbari 9 illik dövlət məktəblərində təhsil almaq imkanı olmur. Nəticədə isə imkansız ailədən çıxmış uşaq uyğur dilində aldığı ibtidai təhsildən artıq təhsil ala bilmir və bu səbəbdən, Çin dilində olan tədris müəssisələrində oxumaqdan məhrum olur. Çin dilini bilməyənlərin iş tapmaq imkanı məhdudlaşır.

Ailə uşağın, heç olmasa, dini təhsil ala bilməsi üçün onun 18 yaşına çatmasını gözləyir. Bu səbəbdən, 12-14 yaşlı təhsilsiz uyğur uşaqları ailəsinə maddi yardım etmək üçün arabalarla yükdaşıma və digər fiziki işlərlə məşğul olur (Печерица 2016, 70).

Narazılıqların digər səbəbi Çin Hökumətinin əhali artımının qarşısını alma, doğuma nəzarət siyasətinin (ikinci uşağa sənədin verilməməsi; məktəbə qəbul edilməməsi; valideyn üçün yarım il həbs, yaxud imkansız uyğurlar üçün ödənişi mümkün olmayan böyük məbləğdə cərimə) müsəlman uyğurların əənəllərinə zidd olmasıdır.

Bölgədə problemin, narazılıqların əsas səbəbi iqtisadi məsələlər, maddi çətinliklərdir. Çin Xalq Respublikasının neft və qaz hasilatına görə dünyada öncül olmasına, hazırda bu ölkənin regionlarının inkişafı istiqamətində gördüyü tədbirlərə baxmayaraq, hələ ki, Sintszyan əyaləti uyğurların iqtisadi durumu, həyat səviyyəsinə görə ölkə üzrə son yerdə durur (Рыскожа Кожамбердиев 2009). Ümumiyyətlə, Çinin müsəlman etnoslarının yaşadığı bölgələr iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş regionlar deyildir.

Uyğurlar dövlətin dil və din siyasətindən, onların yaşadıkları Sintszyanda sosial qeyri-bərabərlik, işsizlik, yaxşı təhsil almaq imkanlarının olmamasından narazıdırlar.

Bir sıra maddi və sosial çətinliklərlə üzləşən uyğurlar bərabərlik və sosial ədalətlik ideyalarına sadıq qalaraq, İslam Birliyi və xilafətə dönüş kimi təbliğatlara cəlb olunurlar. Sözügedən təbliğatlara uyan çoxlu uyğur gənci 2001-ci ildə “Hizbut-Təhrir”ə (Azadlıq Partiyası) üzv olmaqda şübhəli hesab edilərək, həbsə atılmışdı (Печерица 2016, 70).

Sosial tələblərlə bağlı uyğurların etiraz çıxışlarının kütləvi qarışıqlıq, silahlı toqquşmaya çevrilməsində xarici qüvvələrin təsiri vardır. Pakistan və Əfqanıstandan radikal yönümlü islamçıların Çinə – əhalisi müsəlman olan Sintszyan vilayətinə daxil olması dediklərimizə dəlalət edir. Çin Hökuməti bu amilləri bəhanə gətirərək, yerli müsəlman əhalinin xarici qüvvələrlə əlaqəsinə yol verməmək və onların nəzarətdə saxlanması üçün tədbirlər həyata keçirir (в Китае мусульман согнали в концлагеря 2018).

Dövlət tərəfindən tətbiq olunan təhlükəsizlik tədbirləri və təzyiq nəticəsində uyğurlar əyalətdənköç edir, uyğur qaçqın problemi ortaya çıxır, digər tərəfdən isə bölgədə zorakılıq hadisələri artır (Kılıç 2017).

Uyğurlar və Çinin xarici siyasəti

Çinin dini-etnik etirazlara münasibətdə siyasəti, üsyan və etirazlara qarşı sərt tədbirləri onun beynəlxalq aləmdə, xüsusilə, ABŞ tərəfindən insan hüquqlarının pozulmasında günahlandırılmasına səbəb olur. Digər tərəfdən, əsrin əvvəllərindən başlayaraq, Qərbin İslamı ləkələmək və müsəlmanları terrorla əlaqələndirmək istiqamətində fəaliyyətindən və ABŞ-ın başladığı terrorizmlə mübarizə siyasətindən yararlanan Çin bu dövlətlə münasibətləri qaydaya salmağa çalışmışdır.

Sintszyan əyalətində Şərqi Türküstan islamçı hərəkatı, artıq 60 ildir davam edir (Печерица 2016, 69). Uyğur müsəlmanları 1950, 1953, 1958, 1962, 1965 və 1968-ci illərdə dəfələrlə Çin Hökumətinə qarşı mübarizəyə qalxsalar da, etiraz çıxışları yatırılmışdır. Baş verən hadisələrə görə ABŞ-da yaşayan Dünya Uyğur Forumunun

sədri Rabiə Qadiri günahkar hesab edən Pekin hakimiyyəti bu təşkilatı və onun rəhbərini birmənalı olaraq ittiham etmişdir (İlyasov 2013). Reallığa söykəndikdə, günahkar Çində sosial-iqtisadi və dini ziddiyyətlərdən istifadə edib onun daxili işlərinə qarışan xarici qüvvələrdir.

“Seta-DC” Araşdırma Mərkəzinin rəhbəri Kılıç Buğra Kanatın qeyd etdiyi kimi, bir tərəfdən “soyuq müharibə”dən sonrakı dövrdə qurulan Orta Asiya respublikalarının yaradacağı təsirdən ehtiyatlanma, digər tərəfdən, bölünmə təhlükəsinin doğurduğu qorxu Çinin uyğurlara münasibətdə siyasətinin kəskinləşməsinə səbəb olmuşdur” (Kılıç 2017). Qeyd edək ki, Sintszyandan başqa, dini problemlərin mövcud olduğu digər vilayətlərdə də vəziyyət fərqlidir (Печерица 2016, 70). Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, çindilli müsəlmanlar olan xueylər çinməşəli xan əhali ilə eyniköklü olduqlarından, onların uyğurlar kimi dil və bununla bağlı ortaya çıxan təhsil və işsizlik problemləri mövcud deyildir.

Uzun müddət daxili problem kimi təqdim edilən uyğur məsələsi, nəhayət, ilk dəfə “soyuq müharibə”dən sonrakı dövrdə beynəlxalq aləmdə özünü hiss etdirməyə başladı və Çinə rəsmi olaraq etirazlar ünvanlandı. Gülcədə 1997-ci il hadisələri əsnasında yaşanan zorakılıq hadisələri başda “Amnesty International” olmaqla, bir çox hüquq təşkilatı tərəfindən beynəlxalq ictimaiyyətin gündəminə gətirildi (Kılıç 2017). İslam dünyasında yalnız Türkiyə Urumçidə baş verənləri ciddi surətdə tənqid etmişdir (İlyasov 2013).

Şərqi Türküstan İslamçı Hərəkatı 1989-cu ildə uyğur türkləri tərəfindən Uyğur Muxtar Bölgəsinin müstəqilliyini əldə etmək üçün yaradılmışdır. Qeyd edək ki, bu hərəkat Sintszyan Uyğur Muxtar Rayonu ərazisində fəaliyyət göstərərək, bu bölgədə İslam Dövlətinin yaradılmasını tələb etdiyi üçün Çin Hökuməti Sintszyandakı qarışıqlıqlara görə bu qrupu günahlandırır (Kılıç 2017).

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Çin ABŞ-la münasibətlərinin gərgin olduğu dövrdə Birləşmiş Ştatların terrorizmlə mübarizə çağırışına qatıldı; həm bu dövlətlə ümumi maraqlarının olduğunu (Çinə uyğurların Əfqanıstandakı Talib düşərgələrində təlim keçməsi haqqında məlumatlar daxil olmuşdu) əsas gətirib münasibətlərini qaydaya saldı, həm də Sintszyandakı uyğur hərəkatına beynəlxalq aləmin rəyini öz keyrinə yönəltməyə çalışdı. Başqa sözlə, Qərbin siyasətindən öz məqsədləri üçün istifadə etdi.

Qeyd edək ki, Birləşmiş Ştatlar Şərqi Türküstan İslamçı Hərəkatı Təşkilatını 2002-ci ildə maliyyə və 2004-cü ildə mühacirətlə bağlı iki terror siyahısına daxil etmişdir (Kılıç 2017). Maraqlıdır ki, sonradan ABŞ Dövlət Departamenti Şərqi Türküstan İslam Hərəkatını terrorçu qruplar siyahısından çıxarmışdır. Dünya Uyğur Konqresi isə sülhməramlı təşkilat kimi tanınır. ABŞ-ın bu fəaliyyətinin səbəbi Çinlə münasibətlərindəki ziddiyyətdir. Çinin beynəlxalq əlaqələrinə məsul şəxslərindən olan Li Şaoxian məhz buna görə də Qərbi terror məsələsində ikili standartlara yol verməkdə təqsirləndirmişdir (kaspixeber.az).

Nəticə

Müəllmanları terrorçu kimi qələmə verməyə çalışan, müsəlman uyğurları guya qeyri-leqal, terrorçu qruplaşmalarla əlaqədə olmaqda günahlandırılan qüvvələr öz dilindən istifadə və sosial tələblərlə çıxış edən uyğurların mübarizəsinə terrorçuluq damğası vurmuşlar. Lakin məsələyə insan hüquqları prizmasından yanaşanlar maddi ehtiyac üzündən ölkədən xaricə çıxan və fərqli təşkilatlarda birləşib sosial durumu, milli hüquqları uğrunda mübarizə aparan xalqın mübarizəsinin terrorla əlaqələndirilməsini doğru hesab etmirlər. Böyük dövlətlərin öz aralarındakı rəqabət və xüsusilə, Çinin rəqiblərinin onun daxili işlərinə qarışması uyğur etirazlarına problem və böyük təhlükə kimi baxılmasına səbəb olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. İlyasov Rəşad (2013). Çinin Şərqi Türkünstan problemi: uyğurlar, <http://newtimes.az/az/views/2364>
2. Kılıç Buğra Kanat (2018). Uyğur problemi və Çinin Balkanlaşmaq qorxusu, Redaksiya.az informasiya portalı, <http://reaksiya.az/news/a-reaksiya/1703-uyur-problemi-ve-cinin-balkanlasmaq-qorxusu>
3. Şərqi Türkünstan İslamçı Hərəkatı terrorçu təşkilatdırmı? (Avqust 04, 2011). Amerikanın səsi, <https://www.amerikaninsesi.org/a/china-xinjiang-08-04-2011-126783478/723528.html>
4. В Китае мусульман согноли в концлагеря (3 февраля 2018). https://lenta.ru/news/2018/02/03/concentration_education/
5. Малявин Владимир Вячеславович (2000). Китайская цивилизация. М: Астрель, 632 с.
6. Мухаметзянов Рустем Равилевич, Миннебаева Алия Альбертовна (2016). Религиозная ситуация в Китайской Народной Республике при Дэн Сяопине на фоне социально-экономических реформ. Ученые записки Казанского Университета, Т. 158, кн. 6, с.1566–1574
7. Непомнящая Ксения Вячеславовна (2011). Исламский фактор в китайской культуре. <http://www.lib.tpu.ru/fulltext/c/2011/C20/158.pdf>, 367-369 сс.
8. Печерица Владимир Федорович, Сюй Сяобо. (2016). Исламский фактор в культурной и социально-политической жизни КНР. Вест. Заб. гос. ун.-та, Т.22, № 2, с. 63-72
9. Сатук Бограхан и принятие ислама уйгурами, (20.09.2017). <http://uyghurtoday.com/2017/09/20/sutuk-bograhan-i-prinyatie-islama-uygurami/>
10. Рыскожа Болат, Кожамбердиев Кахарман (Июль 24, 2009). Уйгуры не желают раствориться среди китайцев. https://rus.azattyq.org/a/Kaharman_Kozhamberdiev_uighurs_China/1782943.html
11. <http://kaspixeber.az/m/dunya/547-inl-d-arasnda-rqi-trkstan-davas.html>

д.ф.но истории Улькер Абдуллаева

УЙГУРСКАЯ ПРОБЛЕМА ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ КИТАЯ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию влияния уйгурской проблемы на внутреннюю и внешнюю политику Китая. В исследовании рассмотрены такие вопросы, как история появления и распространения ислама в Китае, отношение к мусульманам, религиозная политика КНР, состояние мусульманских этнических групп, особенно, уйгурская проблема и ее причины, отражение этой проблемы во внешней политике Китая. При изучении изложенных проблем учитывалась хронологическая последовательность событий. В статье рассматриваются языковые, экономические, социальные, религиозные и политические причины уйгурского вопроса, и изучается роль иностранных сил в решении проблемы и использовании этой проблемы в регулировании отношений с сильными иностранными конкурентами Китая и обеспечении его международной репутации. Проанализированы отражение идеи Запада о борьбе с терроризмом во внешней политике Китая, а также противоречивые подходы США к таким уйгурским организациям, как Исламское Движение Восточного Туркестана и Всемирный Уйгурский Конгресс, которые играют особую роль в уйгурском движении. Были рассмотрены различные взгляды и подходы экспертов и исследователей по международным отношениям по вопросам, обсуждаемым в ходе исследования, были проведены сравнительные анализы и обобщены результаты.

Ключевые слова: уйгуры, религиозная политика КНР, внешняя политика Китая, мусульманские этнические группы в Китае

PhD Ulkar Abdullayeva

THE UYGHUR PROBLEM IN CHINA'S FOREIGN POLICY

ABSTRACT

The article is devoted to the study of the influence of the Uyghur problem on the internal and foreign policy of China. The study examines the history of advent and spread of Islam in China, attitudes towards Muslims, religious policy of People's Republic of China (PRC), state of Muslim ethnic groups, Uyghur problem and its causes, and the reflection of this problem in China's foreign policy. The chronology of events of the above-mentioned issues was considered in the study. The article

discusses the linguistic, economic, social, religious and political causes of the Uyghur issue and examines the role of foreign forces in the aggravation of the problem, China's use of this problem in the regulation of relations with its foreign competitors and ensurance of its international reputation. Moreover, it analyzes the reflection of the counter-terrorist ideas of the Western world in China's foreign policy as well as the causes of controversial approaches of the USA to Uyghur organizations such as the East Turkestan Islamic Movement and the Uyghur World Congress that played a special role in the Uyghur movement. The study reviews different views and approaches of international relations experts and summarizes the results on the basis of comparative analysis.

Keywords: *Uyghurs, religious policy of the Peopl's Republic of China, China's foreign policy, Muslim ethnic groups in China*

Çapa tövsiyə etdi: t.ü.f.d. R.N.Rüstəmov